

AYSEL BEHBUDLU *

MİLLİ ONOMALOGİYAMIZIN GÖRKƏMLİ TƏDQIQATÇISI

Məqalədə Azərbaycan dilçiliyinin görkəmli nümayəndələrindən olan professor Afad Qurbanovun milli onomologiyamızın tədqiqindəki xidmətlərindən bəhs olunur. Onun yaradıcılığının mühüm qollarından birini onomologiyaya dair araşdırmalar təşkil edir. O, ümumi dilçilik və Azərbaycan dilçiliyinin müxtəlif problemlərinə həsr edilmiş fundamental elmi-tədqiqat əsərləri ilə bərabər onomastikaya dair elmi yeniliklərin də müəllifidir. Bu əsərlərdə yer alan onomologiya məsələləri sistemli tədqiq edilməmişdir. A. Qurbanov həmçinin bədii əsərdəki antroponimlər, toponimlər, onların üslubi xüsusiyyətləri elmi baxımdan tədqiq edilir. Burada etnik adlar, ad yaradıcılığı, poetik onomastika müəllif tərəfindən geniş tədqiq edilir.

Tədqiqat zamanı problemlə bağlı yeni elmi nəticələr əldə edilmişdir.

Açar sözlər: *Onomastika, onomologiya, dilçilik, Azərbaycan dilçiliyi, poetik onomastika, etnonimika, antroponim.*

Afad Qurbanov Azərbaycan dilçiliyinin ən əsas problemlərini tədqiqata cəlb edərək çox mühüm və dəyərli nəticələr əldə edən, dilçilik elmində gələcək nəsil nümayəndələrinin formalaşması və inkişafına xüsusi qayğı ilə yanaşan, qarşıda duran vəzifələri dəqiq müəyyən edən tanınmış dilçi alimlərdən biri idi. Müasir milli dilçilik elminin ən görkəmli nümayəndələrindən biri, əməkdar elm xadimi, O, Respublika Dövlət mükafatı laureatı, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının müxbir üzvü, filologiya elmləri doktoru, professor olmaqla, çoxcəhətli elmi fəaliyyəti ilə ölkəmizdə dilçilik elmini zənginləşdirmiş, ona öz dəyərli töhfələrini vermişdir.

Bildiyimiz kimi dilçiliyin son illərdəki inkişafının mühüm nailiyyətlərindən biri də yeni bir dilçilik sahəsinin-onomastikanın yaranması və formalaşması olmuşdur ki, bu dil və tariximiz, mifoloji baxış və etnoqrafiyamızın öyrənilməsində əsl bir mənbə yerindədir. XX əsrin ikinci yarısı Azərbaycanda onomastikanın tədqiqi istiqamətində xüsusi bir mərhələ kimi özünü təqdim edir. Bu mərhələnin müstəqil nəzəri dilçilik şöbəsi-elmi məktəb kimi formalaşması, Azərbaycan onomalogiyasının təkamülü bilavasitə Afad Qurbanovun adı və fəaliyyətilə bağlıdır.

Ümumiyyətlə, dildəki hər bir xüsusi adın-onomastik vahidin ictimai-tarixi inkişafın məhsulu olduğunu yada salsaq, bu sahənin əhəmiyyətini daha bariz şəkildə görmək mümkündür. Xüsusi adlar olan onomastika keçmişin izlərini özündə mühafizə edib müasir zamana kimi gətirən real faktor olub, tarixin canlı şahidləri hesab edilirlər (6, s. 26) Azərbaycan dilçiliyində ilk dəfə olaraq onomastika məsələlərinin sistemli şəkildə geniş tədqiqi məhz Afad Qurbanovun adı ilə bağlıdır. Xatırladaq ki, onomastika bir elm sahəsi kimi xüsusi adları; insan adları, coğrafi adlar, tayfa adları və s. öyrənir və tədqiqat obyektindən asılı olaraq antroponimika, toponimika, etnonimika və s. kimi bölmələrə bölünür. Azərbaycan dilindəki şəxs adlarının özəl xüsusiyyətləri, onların mahiyyəti, sistemi, yaranması, mənşəyi, məna əsası, yayılma regionu, quruluşu, inkişaf tarixi, təkmilləşməsi, üslubi imkanları, bir dildən başqa bir dilə transliterasiyası kimi antroponimikanın əsas problemləri bilavasitə A.Qurbanovun əsərlərində əsaslı şəkildə tədqiq edilmişdir. O, Azərbaycan dilçiliyi tarixində ilk dəfə olaraq antroponimlərin inkişaf dövrlərini müəyyənləşdirən, hər bir dövrün səciyyəvi cəhətlərini konkret dil faktları ilə əsaslandırın görkəmli alim idi. Onun “Antroponim nəzəriyyəsi” adlı monoqrafiyası məhz bu baxımdan orijinallığı ilə diqqəti cəlb etməkdədir. Onu da qeyd edə bilərik ki, bədii əsərdəki antroponimlər,

toponimlər, onların üslubi xüsusiyyətləri, etnik adlar, ad yaradıcılığı, poetik onomastikanın ilk tədqiqatçısı da Afad Qurbanov olmuşdur (3, s. 79)

Ümumi dilçilik və Azərbaycan dilçiliyinin müxtəlif problemlərinə həsr edilmiş fundamental elmi-tədqiqat əsərlərinin və dərsliklərin müəllifi, nəzəri və praktik məsələlər üzrə ən məhsuldar alimlərimizdən biri olan professor A.Qurbanov, öz tədqiqatlarını, əsasən, dilçiliyimizin az öyrənilmiş sahələri ilə bağlamışdır. O, “Ümumi dilçilik” əsərində dilçilik elminin müxtəlif sahələrinə, onun inkişafı tarixinə, qədim dövr dilçilik məsələlərinə, sahələri, mənşəyi və s. problemlərə əhatəli aydınlıq gətirmişdir (7, s. 8-15, 17-24, 109-110, 209-235).

Əzizxan Tanrıverdi alimin uzun illər ərzində onomastika sahəsini geniş tədqiq etdiyini, mühüm elmi nəticələr ortaya qoyduğunu və yeni elmi nailiyyətlər əldə olunduğuna dair faktlar göstərmişdir. O, A.Qurbanovun onomalogiyaya dair ilk əsərinin 1956-cı ildə Tibilisidə dərc edilən “Azərbaycan şəxs adlarının xüsusiyyətləri” məqaləsini göstərmiş, bundan sonra onun Azərbaycan dilçiliyində bədii əsərlərin onomastikasının sistemli şəkildə tədqiq edilmədiyindən “Poetik onomastika” (1988) əsərini yazdığını qeyd etmişdir. Bundan sonra müəllif, bu kitabın rolu və əhəmiyyətinin danılmaz olduğunu, alimin “Müasir Azərbaycan ədəbi dili” (1985), “Azərbaycan onomastikası” (1986), “Azərbaycan onomalogiyası məsələləri” (1986) kitablarında poetik onomastikanın ayrı-ayrı sahələrini tədqiq etməyin dilçiliyimiz üçün təxirəsalınmaz vəzifə olduğunu göstərmişdir. Sonda Əzizxan Tanrıverdi müəllifin “Poetik onomastika” kitabında bu boşluğu aradan qaldırmağa çalışdığını qeyd etmişdir (1, s. 210).

Bu görkəmli alimin bir-birinin ardınca nəşr etdirdiyi monoqrafiya və dərsliklərlə o, bu sahənin öyrənilməsinə düzgün elmi istiqamət verməklə bərabər, Azərbaycan onomalogiyasının da müstəqil bir şöbə kimi formalaşmasının əsasını qoymuşdur. Onun bu istiqamətdəki ən böyük uğuru 1988-ci ildə nəşr edilmiş və 1989-cu ildə Dövlət mükafatına layiq görülmüş “Azərbaycan dilinin onomalogiyası” adlı mükəmməl və əhatəli monoqrafiyasıdır. Əsərdə Azərbaycan dilçiliyində ilk dəfə olaraq onomastika problemləri elmi-nəzəri aspektdən şərh edilmişdir. Bu monoqrafiya Azərbaycan dilçiliyində xüsusi adların hərtərəfli linqvistik təhlilinə həsr olunmuş ilk əsər hesab edilir (5, s. 138).

A.Qurbanov bu əsərində fundamental onomastik təlimin nəzəri əsaslarını yaratmış, eləcə də Azərbaycan dilində və bütövlükdə dünya dillərində xüsusi adların qruplarını müəyyənləşdirməyə nail olmuşdur. Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetində “Onomastik problem laboratoriyası”nın yaradılması, onomastikamızın problemlərinə həsr edilmiş beynəlxalq və elmi konfranslarının mütəmadi olaraq keçirilməsi, bilavasitə Afad Qurbanovun səyləri sayəsində baş tutmuşdur. Onun rəhbərliyi ilə onomalogiyanın problemlərinə dair müxtəlif mövzularda onlarca dissertasiya işləri müdafiyyə buraxılmışdır.

“Azərbaycan dilinin onomalogiyası” əsərinin elmi dəyəri haqqında türk dünyasının görkəmli elm xadimi Xəlil Açıqgözün də maraqlı bir şərh diqqəti cəlb edir: “Möhtərəm professor Afad Qurbanov illərdən bəri gözlədiyimiz türk onomastikasının nəzəri və əməli problemlərini böyük bir diqqətlə işləmişdir. Ona nə qədər təşəkkür etsək, azdır. Kitabın qısa zamanda Türkiyə türkcəsinə nəşrini təmənna edirik. Əsər ölkəmizdə də nəşr edilərsə, türk onomastik araşdırmaları daha aydın işıqlandırılır”. Həmçinin, Akademik Məmmədəğa Şirəliyev qeyd etmişdir ki, Afad Qurbanov bu əsəri ilə Azərbaycan onomastika məktəbinin əsasını qoymuşdur. Onun “Azərbaycan onomastika məktəbi və onun gələcəyi” adlı məqaləsi də, həmin kitabın təhlilinə həsr edilmişdir. Akademik M.Şirəliyevin məqaləsində göstərilir: “A.Qurbanovun “Azərbaycan dilinin onomalogiyası” adlı əsəri təkcə bizim dilçiliyimiz üçün deyil, dünya türkoloji dilçiliyi üçün də çox qiymətlidir. Mən tam məsuliyyətlə deyə bilərəm ki, Afad Qurbanov bu əsərlə Azərbaycan onomastika məktəbinin əsasını qoymuşdur” (8).

Onomalogiya problemlərinə xüsusi əhəmiyyət verən görkəmli elm xadimi A.Qurbanov

2004-cü ildə onomastika məsələlərinə dair 2 cilddən ibarət böyük, fundamental monoqrafiya ərsəyə gətirib nəşr etdirmişdir. Yüksək elmi səviyyədə və səlis dildə yazılan Azərbaycan onomalogiyasının nəzəri əsaslarının tədqiqinə həsr edilmiş ikicildlik monoqrafiya Türkiyə və Rusiyada da nəşr edilmişdir. Bu monoqrafiyalar Azərbaycan dilçiliyində və ümumiyyətlə, türkoloji dilçilikdə ilk dəfə olaraq xüsusi adların hərtərəfli şəkildə linqvistik tədqiqinə həsr olunmuşdur. O, bu əsərlərində fundamental onomastik təlimin nəzəri əsaslarını şərh etmiş, Azərbaycan dilində və bütövlükdə dünya dillərində xüsusi adların qruplarını müəyyənləşdirmişdir. Bu gün bu sahədəki bütün tədqiqatlar Afad Qurbanovun müəyyən etdiyi qruplaşma əsasında aparılır. Bundan başqa, tədqiqatçı-alim onomastik dil vahidlərinin yaranması və dəyişməsi, poetik və üslubi xüsusiyyətlərini, orfoqrafik və orfoepik problemlərini də nəzəri cəhətdən əsaslandırılmış və geniş şəkildə şərh etmişdir (2; 3).

Həmçinin Afad Qurbanov Azərbaycan onomastikası problemlərilə bağlı konfransların hər birinin təşkilatçısı və əsas məruzəçisi olaraq misilsiz xidmət göstərmişdir. 1986-cı il noyabrın 28-də API-də (indiki ADPU) “Azərbaycan onomastikası problemlərinə dair” birinci elmi-praktik konfrans keçirildi. Bu, Azərbaycan dilçiliyi, eyni zamanda türkologiya tarixində onomastika məsələlərinə həsr olunmuş ilk konfrans olmuşdur. Konfransa tanınmış dilçilərlə yanaşı, tarixçi və coğrafiyaşünas alimlər də dəvət olunmuşdu. Həm də bu alimlər təkcə respublikamızın deyil, Rusiya, Qazaxıstan, Qırğızıstan, Türkmənistan, Özbəkistan, Gürcüstan kimi ölkələrin nüfuzlu elm adamları idilər. Təkcə bu fakt belə konfrans barədə dolğun təəssürat yaradır. Ən azı onun coğrafiyasının çox geniş olduğunu, hətta beynəlxalq səviyyəli bir konfrans kimi keçirildiyini sübut edir. Burada istər-istəməz 1926-cı il fevralın 26-dan martın 5-nə kimi Bakıda keçirilmiş yada düşür. “Azərbaycan onomastikası”na dair keçirilmiş bu ilk konfrans proqram və məramına görə I Türkoloji qurultayın məntiqi davamı kimi görünürdü (1, s. 113).

AMEA-nın müxbir üzvü A.Qurbanovun onomastika sahəsindəki fəaliyyəti respublikamızda və ölkəmizdən kənar da yüksək qiymətləndirilmişdir. 1989-cu ildə İstanbulda nəşr edilmiş “Türk dünyası araşdırmaları” adlı sanballı elmi toplusunun bir neçə səhifəsi məhz bu fundamental əsərin təhlilinə həsr olunmuşdur.

Onu da qeyd edək ki, Azərbaycan dilçiliyində bədii əsərlərin onomastik cəhətdən sistemli şəkildə tədqiq edilməsində A.Qurbanovun “Poetik onomastika” kitabının rolu əhəmiyyətlidir. O “Müasir Azərbaycan ədəbi dili”, “Azərbaycan onomastikası”, “Azərbaycan onomalogiyası məsələləri” kitablarında poetik onomastikanın ayrı-ayrı sahələrinin tədqiq edilməsinin dilçiliyimiz üçün təxirəsalınmaz vəzifə olduğunu xüsusi olaraq vurğulamışdır. Görkəmli tədqiqatçı “Poetik onomastika” kitabında bu problemləri sistemli şəkildə araşdırmışdır. Kitabda bədii ədəbiyyatda xüsusi adlar, etnik adlar, onomastik vahidlərin obrazlılığı, bədii əsərlərdə xüsusi ad yaradıcılığı kimi məsələlərdən bəhs edilmiş, onomastik vahidlərin üslubi imkanları, şifahi ədəbiyyatda onomastik vahidlərin üslubi xüsusiyyətləri tədqiq edilmişdir. Müəllifin onomastik vahidlərdən əsərin süjetinə, quruluşuna, ideya və məzmununa uyğun şəkildə istifadə etməsinin istiqamətləri müəyyənləşdirilmişdir. A.Qurbanov bu kitabında göstərmişdir ki, yazıçılar real adlardan satirik və yumoristik ifadə vasitəsi kimi obrazlılıq, yüksək bədii keyfiyyət yaratmaq üçün istifadə etmişlər (Yenə orada, s. 95).

Azərbaycan onomastikasının tədqiqi müasir dilçiliyin ən ümdə problemlərindəndir. Bu sahədə XX əsrin II yarısından başlayaraq xeyli tədqiqat işləri görülmüşdür. Hazırkı Azərbaycan ərazisi ilə yanaşı Qərbi Azərbaycanda (indiki Ermənistan), Cənubi Azərbaycanda (İran), Gürcüstan, Əfqanıstan və digər ölkələrdə olan minlərlə türk-Azərbaycan mənşəli onomastik vahidlər təhlilə cəlb edilmiş və onomastik elmi tədqiqatlarda linqvistik mövqedən çox gərəkli və dəyərli fikirlər söylənilmiş, əsaslı, inandırıcı mülahizələr irəli sürülmüşdür (2, s. 9)

Həm nəzəri, həm də tətbiqi onomologiya sahəsində öz həllini gözləyən aktual mövzular, problemlər saysız-hesabsızdır. Kəmiyyət və keyfiyyətə böyük nailiyyətlər əldə edilməsinə baxmayaraq, hələ də görüləsi işlər az deyildir. Digər elm sahələrində olduğu kimi, birtərəfli, yaxud uydurma fikirlər onomastik tədqiqatları da faktı saxtalaşdırmağa yönəldə bilər ki, bu da elm üçün son dərəcə qəbul olunmazdır. Azərbaycan dilinin onomastik məzmunu və sistemi çox zəngin və rəngarəngdir. Tədqiqatçı onomoloqların qarşısında olduqca böyük və məsuliyyətli elmi vəzifələr durmaqdadır. Bu xüsusiyyətlərin düzgün açıqlanması, xalqımızın tarixinin, mədəniyyətinin, elminin, dilinin keçmişinin öyrənilməsi böyük əhəmiyyət kəsb edir. Bu baxımdan haqqında bəhs etdiyimiz A.Qurbanovun müəyyən etdiyi elmi istiqamət yeni nəsil onomoloqların da tədqiqat işinə öz töhfəsini verəcəkdir.

Bütün bunları ümumiləşdirib nəticə olaraq deyə bilərik ki, adı Azərbaycan dilçiliyinin korifeylərilə bir sırada çəkilən, türk və Avropa dilçiləri tərəfindən orijinal konsepsiyalar müəllifi kimi rəğbətlə qəbul edilən, Afad Qurbanov ömrünün 50 ilini Azərbaycan təhsilinə, elminə həsr etmişdir. O, ana dilimizin inkişafına, ümumiyyətlə dilçiliyə, əlifbamızın təkmilləşdirilməsinə dair sanballı, mükəmməl əsərlər töhfə etmiş, alimliklə insanlığın vəhdətini özündə birləşdirməklə bərabər, görkəmli türkoloqlarımızdan biri olmuşdur.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan onomastikası problemlərinə dair konfransın materialları. Bakı: API, 1986, 320 s.
2. Əzizxan Tanrıverdi. Türkologiyamızın Afad Qurbanovu İstanbul: "İmak", Türkiyə, 2018, 243 s.
3. Qurbanov A.M. Azərbaycan onomologiyasının əsasları I cild, (2 cilddə). Bakı: Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası, 2019. 280 s..
4. Qurbanov A.M. Azərbaycan onomologiyasının əsasları. II cild (2 cilddə). Bakı: Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası, 2019, 432 s.
5. Qurbanov A.M. Azərbaycan onomastikası Bakı: API, 1987, 115 s.
6. Qurbanov A.M. Müasir Azərbaycan ədəbi dili. I cild (2 cilddə). Bakı: Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası, 2019, 464 s.
7. Qurbanov A.M. Ümumi dilçilik. Bakı: Maarif, 1976, 289 s.
8. az.wikipedia.org

**AMEA Naxçıvan Bölməsi*
E-mail:aysel.behbudbeyli5@gmail.com

Aysel Behbudlu

The GREAT RESEARCHER OF OUR NATIONAL ONOMALOGY

The article deals with the merits by Professor Afad Gurbanov, one of the prominent representatives of Azerbaijani linguistics, in the study of our national onomology. One of the important branches of his work is the study of onomology. Along with his scientific innovations in onomastics, he is also the author of fundamental scientific research works on general linguistics as well as various problems of Azerbaijani linguistics. The issues of onomology in these works have not been systematically studied. A. Gurbanov studies anthroponyms, toponyms and their stylistic features from a scientific point of view as well. Ethnic names, name creation, poetic onomastics are widely studied by the author.

In this very research, new scientific results were obtained on the problem.

Keywords: *Onomastics, onomology, linguistics, Azerbaijani linguistics, poetic onomastics, ethnonymy, anthroponymy.*

Айсел Бехбудлу

ВИДНЫЙ ИССЛЕДОВАТЕЛЬ НАЦИОНАЛЬНОЙ ОНОМОЛОГИИ

В статье говорится об исследовательской заслуге национальной ономологии видного деятеля Азербайджанского языковеда профессора Афада Гурбанова. Один из основных творческих подписов его творчества составляет его заслуга по исследованию ономологии. Он не только был автором фундаментальных научно-исследовательских произведений общего языковедения и разных проблемов Азербайджанского языковедения, одновременно был и автором новых научных исследований об ономастике. Место проблемы ономологии в этих произведениях не были исследованы систематично. А.Гурбанов одновременно научно исследовал антропонимы, топонимы и их характерные черты в художественных литературах. Здесь этнические имена, образование имен, поэтическая ономастика всесторонне научно были исследованы автором.

При исследовании проблемы выявлены новые научные результаты.

Ключевые слова: *ономастика, ономология, языковедение, Азербайджанские языковедение, поэтическая ономастика, этнонимика, антропоним.*

(Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru Firudin Rzayev tərəfindən təqdim edilmişdir)

Daxilolma tarixi: İlkin variant 18.07.2021

Son variant 08.09.2021